

УДК 94(092)(477.64)

О. О. Ігнатуша

**ДНІПРОБУД КРИЗЬ ПРИЗМУ МІКРОІСТОРІЇ:
ЖИТТЄВА ДРАМА АМЕРИКАНСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА
ЙОСИФА МАЄВСЬКОГО**

Стаття розкриває драматичний життєвий шлях американського громадянина Й. Маєвського, який приїхав у 1908 р. до Росії, пережив події революції та громадянської війни, брав участь у роботах на Дніпробуді та був репресований і розстріляний у 1937 р.

Ключові слова: Дніпробуд, індустріалізація, іноземні спеціалісти, технічний переклад, радянська влада, репресії.

В історії радянської індустріалізації ще чимало невідомих сторінок. Однією з таких є внесок іноземних спеціалістів у спорудження індустріальних об'єктів в СРСР і, зокрема, в Україні. Тисячі іноземних спеціалістів власним інтелектуальним ресурсом і сумлінною працею зводили індустріальні об'єкти в радянській країні, що ставали на рівень світових стандартів. Зрозуміло, що за часів СРСР ця тема була незручною для влади, тому вона не знаходила об'єктивного розкриття. Лише під кінець радянської епохи стали з'являтися праці, що актуалізували згадану тематику. Проте до ґрунтовної характеристики явища співпраці іноземних та вітчизняних спеціалістів на спорудженні індустрії України сьогодні ще далеко.

Спробуємо у рамках статті звернути увагу до персоналії одного з таких іноземних громадян – Йосифа Маєвського. Простежимо його долю, з'ясувавши обставини, завдяки яким він потрапив на Дніпробуд, встановлюючи характер творчої діяльності цього іноземного спеціаліста. Визначимо місце його кар'єри на Дніпробуді у подальшому житті.

Ґрунтуючись на виявлених нами архівних матеріалах Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України та відомих публікаціях, спробуємо розкрити драматичність долі цього діяча у контексті суспільних процесів у радянській країні.

Закордонний період життя. Маєвський Йосиф (Іоанн, Петр) Альбінович народився в Трієсті 14 травня 1874 р. Його рідне місто, що знаходиться на березі Адріатичного моря, на той час входило до складу Австро-Угорської імперії, а після першої Світової війни стало частиною Італії. Воно здавна славилось як крупний порт і торговельний осередок. Тоді його населення складало близько 140 тис. чол. Воно було розмаїтим за складом мешканців. Трієст процвітав, як Імперське Вільне місто (Reichsunmittelbare Stadt Triest), був столицею Австрійського Примор'я (Küstenland). Водночас він був місцем військового суднобудування та базою австро-угорського військового флоту. Саме сюди ще 1857 р. проклали першу велику залізницю в імперії – Австрійську Південну залізницю, що з'єднала Відень і Трієст. Вона мала велике значення для торгівлі і постачання країни вугіллям. У місті, що було головним австрійським торговельним портом і суднобудівним центром, була високорозвинена освіта, яка відкривала дорогу всім, хто прагнув знань. Життя Й. Маєвського починалося в чудовому місті, в благополучній католицькій родині, у середовищі, де цінували силу праці, домовитості й науки.

Його батьки мали польське національне коріння, про що свідчать їхні прізвища. Батько – Альбін Маєвський – працював техніком, мати – Леопольдіна, уроджена Полак – займалася вихованням дітей.

Вірогідно, походження з Трієсту та достатній рівень середньої освіти дали змогу Й.А. Маєвському продовжити навчання у Женевському університеті і успішно його закінчити. В університеті Й.А. Маєвський навчався з 1893 по 1899 р., отримав диплом лікаря [1].

Здобувши освіту, він відбув до Сполучених Штатів Америки. Там він прожив близько десяти років – з 1899 по 1908 рр., проявив себе як фахівець, здобув громадянство цієї країни.

Проте у 1908 р. життєвий шлях Й. Маєвського круто змінився. Він знову перетнув океан і прибув до Росії.

Російський період. З 1908 р. Й. Маєвський проживає у Москві. Тут він займається перекладацькою роботою та виданням перекладів. Зокрема, у його перекладі з італійської мови 1914 р. побачив світ перший том збірника статей «Флорентійські читання: Італійське життя і культура. Зірниця» [2]. Анонсуєчи це видання, Й.А. Маєвський у передмові зазначав, що перший випуск читань присвячений проблiскам світської італійської культури після середньовічного мороку, Зірницям Відродження – виникненню вільних муніципальних республік, зародженню основ громадянськості і права, проростанню перших паростків сучасної науки та думки, першим самостійним крокам літератури, першим проблiскам творчості у мистецтві.

Як видавець, Й.А. Маєвський популяризував мистецтво. Того ж 1914 р. у серії «Летюча енциклопедія» побачила світ брошура за авторством А.Г. Венеціанова під назвою «Мистецтво, живопис. Росія». Це невелике видання містило в собі чорно-білі ілюстрації творів відомого російського художника [3].

Перша світова війна, а за нею й соціальна революція в Російській імперії суттєво змінили долі мільйонів людей. Революційні події виштовхнули Й.А. Маєвського з Москви, що стала столицею більшовицької Росії. 1918 р. Йосиф Альбінович переїхав до Києва. Вірогідно, що причиною цього переїзду стало бажання покинути більшовицьку Росію. Так робили не лише колишні можновладці та люди зі статком,

це були й особи творчої сфери, сумління яких було несумісним із більшовицькою диктатурою. Київ перетворився на інтелектуальну столицю. Він зібрав багатьох невдоволених і незгодних, які надіялися «пересидіти більшовизм». Як писала газета «Слово», до Києва прибували ті, хто врятувався від «червоного терору» [4].

Оскільки превалювали думки про те, що більшовики при владі довго не втримаються, можна припустити, що й Йосиф Альбінович Маєвський сподівався невдовзі знову повернутися до звичних справ на звичному місці.

Проте, за його власними словами, виникла ще одна важлива обставина, яка утримувала його – законслухняного громадянина – в орбіті колишнього імперського простору. Й.А. Маєвський пізніше писав у заяві на адресу міжвідомчої комісії ВУЦВК у справах виходу і прийому до громадянства: «Мій національний паспорт громадянина Сполучених Штатів, втрачений на початку революції, не міг бути відновлений, зважаючи на обставини відсутності в Росії дипломатичного представництва САСШ, виключно з цієї причини я змушений був жити ... тривалий час в Росії» [5, арк.247].

Проте більшовицька влада прийшла й до Києва. Сенсу повертатися до Москви вже не було. З огляду на високу освіту, здібності й кваліфікацію Йосифа Альбіновича, йому доречніше було залишитися в українській столиці.

1919 р. столицею України стало м. Харків. Довелося змінити місце проживання і Й.А. Маєвському. У Харкові він працює при Сільськогосподарському науковому комітеті України. Займав посаду спеціаліста з дрібного тваринництва. При цьому він не міг прийняти системи більшовицького світопорядку, а тому зберігав за собою іноземне підданство. Про це свідчить довідка, видана Повноважним представництвом УСРР в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській республіці від 10 вересня 1923 р. [5, арк.249].

Й.А. Маєвському довелося попрацювати й при одному з найбільших господарств степової зони південної України – заповіднику «Асканія Нова», що було створене на базі колишнього маєтку німця-колоніста Фальц-Фейна.

Фах у галузі тваринництва дозволив Й.А. Маєвському з 1927 по 1929 рр. продовжити роботу при Народному комісаріаті праці УСРР консультантом з дрібного тваринництва. Водночас він працював лектором при Інституті народного господарства, що діяв тоді у м. Харків. Таким чином, у більшовицькій країні знадобилися фах і освіта Й.А. Маєвського. Водночас, вони дали йому надію на можливість повернення до країни, громадянином якої він весь час себе вважав – Сполучених Штатів Америки.

На шляху до цієї мрії, 1929 р. сталося повернення Й.А. Маєвського до Москви. 1929 р. Й.А. Маєвський почав працювати спеціалістом з дрібного тваринництва в птахотрестах СРСР і РСФРР [5, арк.251]. Пропрацював недовго. Вже наступного – 1930 – року Й.А. Маєвський повертається в Україну, до Кічкаса поблизу Запоріжжя і включається в будівництво первенця радянської енергетики.

Дніпробудівський період. На час влаштування на роботу в на Дніпробуд Й.А. Маєвському виповнилося 56 років.

У деталях невідомо, як саме він влаштувався працювати до Дніпробуду, де на інженерно-технічні посади існувала суттєва конкуренція. Відомо про те, що приєднався до числа працівників з 1 листопада 1930 р. Цей факт стверджує офіційна довідка адміністративного відділу Дніпробуду, адресована адміністративному відділу Запорізької міської ради, засвідчена у липні 1933 р. [5, арк.250].

Можемо лише припуститися думки про найбільш вірогідні обставини, що могли сприяти влаштуванню його на роботу в якості технічного перекладача до американських консультантів Дніпробуду.

Перша – Й.А. Маєвський постійно стежив за міжнародними подіями, передусім – в Америці і Західній Європі. Завдяки цій увазі і особистому зацікавленню, він міг знати про факт співробітництва радянської влади з американськими спеціалістами, зокрема й в Україні. Неважко було дізнатися з газет, що радянська влада уклала договір про співробітництво з американською фірмою «Хью Купер і К⁰» і буде його реалізовувати на Дніпробуді.

Про роботу з іноземцями постійно писала радянська преса, зокрема офіційна газета «За індустріалізацію». Крім того, Й.А. Маєвський міг отримати інформацію, листуючись зі своїми друзями і близькими за кордоном. До такої думки нас схиляють рядки згаданого вище листа Й.А. Маєвського на адресу Комісії ВЦВК, у якому він підкреслював свій постійний інтерес до всіх подій, що відбувалися в Америці та Європі. Про Україну він мав предметне уявлення, винесене з тривалого особистого перебування в центрі, на сході й на півдні республіки.

Друга обставина – високий рівень ділового спілкування, що відповідав роботі Й. Маєвського на «міністерському рівні» – спочатку в Народному комісаріаті праці УСРР, а потім – у птахотрестах СРСР і РСФРР. Не виключено, що саме там, завдяки виробничим контактам, він знайшов цю привабливу для себе пропозицію.

Третя, і, можливо, не остання обставина – його висока кваліфікація перекладача та редактора, набута ще в часи дожовтневої Росії.

Невідомо, що саме планував Й.А. Маєвський щодо влаштування свого подальшого життя у зв'язку зі вступом на роботу технічним перекладачем консультантів. Чи дивився він на нову роботу як на спосіб поповнення своїх статків, чи як на засіб покинути СРСР та повернутися до Америки? Для відповіді на це питання ще недостатньо фактів.

Висловлюємо припущення, що Й.А. Маєвський мав ідею полишити СРСР у найбільш коректній для іноземного громадянина формі. На користь такої думки свідчать факти періодичного його звернення до

місцевих адміністративних органів з клопотаннями про визнання факту його іноземного громадянства та надання виду на проживання. Така неодноразовість звернень свідчила, по-перше, про принциповість питання громадянства для Й.А. Маєвського, по-друге, про бажання покинути СРСР.

Й.А. Маєвський проживав поблизу місця роботи – у селищі № 4 Кічкас за адресою, вул. Турбінна, 7. Його будинок зберігся до сьогодні і ми маємо змогу побачити його у сучасному зовнішньому вигляді. Звернемо увагу на те, що його житло не було розміщене у кварталі для американських спеціалістів. Отже, Й.А. Маєвський відчув на собі всі «переваги» «радянського способу життя» і побуту зокрема.

Реконструюючи життєвий шлях Й.А. Маєвського, пов'язаний із Дніпробудом, відзначаємо тривалість роботи цього фахівця у складі американської консультації. Як свідчить вже згадана нами офіційна довідка дніпробудівського адміністративного відділу за липень 1933 р., він продовжував роботу й після завершення основного масиву робіт, коли першу чергу Дніпробуду було введено в експлуатацію (2 жовтня 1932 р.).

Виконання американською консультацією обсягу договірних робіт завершувалося поверненням спеціалістів за кордон, або продовженням їхньої роботи на новобудові у іншій якості.

Як свідчать архівні документи Дніпробуду, в середині 1933 р. більшість спеціалістів повернулася на батьківщину.

Невдалі спроби повернення до США. Й.А. Маєвський неодноразово пробував виїхати до США разом зі своїми колегами і співгромадянами.

У середині 1933 р. він у черговий раз подав на адресу згаданої вище урядової комісії Секретаріату Президії ЦВК СРСР листа-клопотання про визнання його іноземцем, видачу йому довідки про статус іноземного громадянина, яка б давала підставу отримати як вид на проживання, так і візу для виїзду за кордон. У цьому клопотанні Й.А. Маєвський писав: «Перебуваючи в Росії з 1908 р., я проте зовсім не акліматизувався тут, до Росії, до російського народу і до всього російського я ставлюсь як до чужого і, навпаки живий інтерес викликає в мені тільки те, що стосується Західної Європи і моєї країни. За таких умов я вже ніколи і ні за яких обставин не зможу набути того почуття близькості до Вашої країни, яке необхідне для того, щоб бути гідним її громадянином» [5, арк.247]. Лист було датовано 28 липня 1933 р.

На клопотанні Й.А. Маєвського прочитуються кілька резолюцій. Ключова з них – про передачу справи на розгляд вищого державного органу УСРР: «ЦВК УСРР на розпорядження про визнання інопідданим. 13/8-1933». Тож, можна зрозуміти, що чиновники у Москві не висловили принципових заперечень по суті справи щодо визнання Й.А. Маєвського «інопідданим».

Проте, як свідчить комплекс документів, у якому збереглося листування Й.А. Маєвського з державними органами, ЦВК УСРР не визнав за можливе задовольнити клопотання. Невипадково, що лист-клопотання Й.А. Маєвського в секретаріаті президії ВУЦВК опинився в архівній справі під назвою: «Скарги на ім'я членів урядів УРСР і СРСР та до ВУЦВКу і Наркомзему СРСР на відмову в визнанні чужоземного громадянства та видачі закордонних паспортів на виїзд (підкреслення наше – О.І.)».

На жаль, відомостей про життя і діяльність Й.А. Маєвського протягом 1934–1937 рр. нам виявити не вдалося ні в архівних джерелах установ, пов'язаних із будівництвом Запорізького індустріального комплексу, ні в літературі.

Проте електронна база даних Міжнародного історико-просвітницького правозахисного і благодійного товариства «Меморіал» зберегла найтрагічнішу зі звісток щодо долі цієї людини. Прочитуємо відомості з цього джерела: «Маєвський Йосиф Альбінович. Народився в 1874 р., Італія, м. Трієсти; поляк; освіта вища; б/п; без певних занять. Проживав: Московська обл., Кунцевський р-н, ст. Немчиновка, 17-й просік, б. 7. Арештований 3 жовтня 1937 р. Винесено вирок: Комісією НКВС СРСР і прокурора СРСР 22 грудня 1937 р., звинувачений: відвідани польського посольства, [у] контрреволюційній агітації серед населення та інтересі до характеру виробництва об'єктів оборонного значення. Розстріляний 25 грудня 1937 р. Місце захоронення – Московська обл., Бутове. Реабілітований у вересні 1989 р.» [6]. Автори Меморіалу посилаються на відоме документальне видання під назвою «Бутовский Полигон. 1937–1938 гг. Книга памяти жертв политических репрессий», яке виходило шістьма випусками протягом 1997–2002 рр.

Після прочитання цього джерела не лишається жодних сумнівів у тому, що наведені відомості стосуються саме того Й.А. Маєвського, який працював технічним перекладачем у американських консультантів на Дніпробуді протягом 1930–1933 рр.

Як бачимо, після невдалої спроби виїхати з СРСР у 1933 р. Й.А. Маєвський поновлював свої клопотання і перед дипломатичними представництвами іноземних держав, зокрема – Польської республіки. Але і ці клопотання не мали позитивного результату.

Інкримінування Й.А. Маєвському «інтересу до характеру виробництва об'єктів оборонного значення» легко могло бути сфабриковане радянськими спецслужбами вже на підставі того, що він працював на спорудженні Дніпрогесу – гіганта електротехнічної промисловості СРСР.

Таким чином, доля Й.А. Маєвського – талановитої і працелюбною людини, обдарованої літературним хистом і відчуттям прекрасного, яка піклувалася й багато зробила для просвіти суспільства, своєю працею внесла конструктивний струмінь у співпрацю вітчизняних та іноземних будівників Дніпробуду обірвалася трагічно. Ця трагедія, як дзеркало радянської системи, реально відобразила антигуманну, асоціальну сутність більшовицької влади, що ховалася за ширмою демагогічної фрази про «країну трудящих».

Ті іноземні спеціалісти, які затрималися в СРСР до другої половини 30-х років ХХ ст., потрапляли в потенційне силове поле радянського тоталітаризму й неминуче поглиналися ним без шансів на виживання.

Джерела та література

1. Маевский Иосиф Альбинович [Электронный ресурс] // Режим доступа до ст.: <http://eclectiq.ru/pdf/M.pdf>
2. Флорентийские чтения: Итальянская жизнь и культура. Зарницы; сб. статей; [пер. И.А. Маевского] [Электронный ресурс]. — Т. I. — М., 1914 // Режим доступа до ст.: <http://www.univer.omsk.su/foreign/fom/Rec-lit.win.txt>
3. Венецианов А.Г. Искусство, живопись. Россия. Серия «Летучая энциклопедия» / А.Г. Венецианов [Электронный ресурс]. — М. : Изд-е И.А. Маевского, 1914. — 48 с. // Режим доступа до ст.: <http://www.artantique.ru/item.phtml?id=24496>
4. М.Г. У протопресвітера о. Г. Шавельского // Слово (Киев). — 1918. — 17 октября.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 1. — Оп. 9. — Спр. 11. Скарги на ім'я членів урядів УРСР і СРСР та до ВУЦВКУ і Наркомзему СРСР на відмову в визнанні чужоземного громадянства та видачі закордонних паспортів на виїзд. 14 січня – 26 жовтня 1933 р. — 259 арк.
6. Маевский Иосиф Альбинович // Мемориал. Международное историко-просветительское правозащитное и благотворительное общество [Электронный ресурс]. — Режим доступа до ст.: <http://lists.memo.ru/d21/f72.htm>

Игнатуша А. А. Днепрострой сквозь призму микроистории: жизненная драма американского гражданина Иосифа Маевского

Статья раскрывает драматический жизненный путь американского гражданина И. Маевского, который приехал в 1908 г. в Россию, пережил события революции и гражданской войны, принимал участие в работах на Днепрострое, был репрессирован и расстрелян в 1937 г.

Ключевые слова: Днепрострой, индустриализация, иностранные специалисты, технический перевод, советская власть, репрессии

Ignatusha O. O. Dneprostroy in the prism of microhistory: the dramatic fate of an American citizen Joseph Maevsky

The article describes the dramatic fate of an American man citizen I. Maevsky, which arrived in Russia in 1908, endured the events of revolution and civil war, took part in Dneprostroy building, was subjected to repression and executed in 1937.

Key words: Dneprostroy, industrialization, foreign specialists, technical translation, the Soviet authority, repression

УДК 94(=411.16):008(477.73)“1930”

О. М. Караульна

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС ЯК СЕГМЕНТ ІДЕОЛОГІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ МИКОЛАЇВСЬКОГО БУДИНКУ ЄВРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У 30-Х РР. ХХ СТ.)

На основі архівних матеріалів у статті розглядаються етапи становлення Миколаївського будинку єврейської культури в контексті радянської національної політики 30-х років ХХ ст. Висвітлено основні форми його культурно-освітньої діяльності. Проаналізовано механізми ідеологічного впливу на свідомість особистості засобами культурно-дозвілєвої діяльності.

Ключові слова: етнонаціональна політика, «коренізація», дозвілля, духовно-культурна самобутність.

Використання культурно-дозвілєвих форм для формування політичних поглядів та ідеологічних уподобань є й донині одним із провідних засобів у етнонаціональній політиці багатьох країн. Культура розглядається не як база для розвитку художньої творчості народу, а як засіб успішного вирішення політичних завдань шляхом ідейно-емоційного впливу. На наш погляд, специфіка культурного дозвілля полягає у розкритті природних здібностей та талантів людини, у створенні естетичного середовища в якому вона отримує позитивно – емоційне задоволення та відтворює свої духовні сили, спрямовуючи їх на удосконалення себе та суспільних відносин.

Держава, що піклується про національну злагоду в суспільстві та гідний інтелектуальний розвиток особистості повинна відокремити сферу культури від ідеологічного маніпулювання, політичних засобів та механізмів на урядовому рівні.

Проблема культурного розвитку єврейських меншин в контексті радянської національної політики 30-х років на прикладі роботи Миколаївського будинку єврейської культури не була раніше предметом наукового дослідження. Опосередковано, І.С. Міронова посилювалась на діяльність Миколаївського будинку єврейської культури при вивченні питання етнонаціонального співіснування народів Півдня України не розкриваючи специфіки його діяльності. Таким чином, основним джерелом для дослідження даного питання стали документи Державного архіву Миколаївської області, а саме – фонд Р-1185.

Враховуючи вище сказане, головна мета даної статі була визначена як висвітлення основних форм культурно-освітньої діяльності Миколаївського будинку єврейської культури та визначення ідеологічної зааганжованості змісту його роботи.

Нажаль, історії відомі різні варіанти національної та релігійної нетерпимості проявлені однією нацією проти іншої які відбулись у громадському житті не однієї країни.